

Rumoer rond het Leger des Heils

door

Dr. J. L. M. DE LEPPER

De maatschappelijke waardering die het Leger des Heils thans in brede kring geniet, is aan deze beweging in het verleden niet altijd ten deel gevallen, zeker niet in Nederland. Trouwens ook in Engeland, waar het Heilsleger in 1865 zijn oorsprong vond, waren de weerstanden aanvankelijk niet gering. William Booth, de stichter, mocht blij zijn dat hij onder zijn volgelingen een Ierse beroepsbokser had die er een eer in stelde hem te dienen als lijfwacht en ordebewaker.

In Nederland begon het Leger zijn werkzaamheid in 1887. De beginjaren waren ver van gemakkelijk: molestaties waren aan de orde van de dag. Het eerste lokaal in de Gerard Doustraat te Amsterdam stond al spoedig aan vernielingen bloot. Ook in kleinere plaatsen - en vooral daar, naar het schijnt - was de onrust die het ongewone optreden van de heilsoldaten wekte, bijzonder hevig. In Kampen bijvoorbeeld reageerde de bevolking zó vijandig dat de autoriteiten het nodig vonden de staat van beleg af te kondigen.¹ Ook in West-Brabant heeft de komst van de nieuwe religieuze beweging ernstige ongeregelheden opgeroepen.

In Breda vond de eerste vestiging plaats in oktober 1891. Voor zijn bijeenkomsten had het Leger zich een pand verworven (of gebouwd?) in de Middellaan (nr. 722a, later nr. 90). De inrichting was uiterst eenvoudige. Gelijkvloers had men er een vrij grote zaal (ongeveer 30 bij 15 meter) met een verhoog. De meubilering bestond uit houten banken die van leuning en waren voorzien. Volgens de Bredasche Courant was er ook boven nog een ruime zaal.

De opening van dit eerste gebouw te Breda geschiedde op zaterdag 3 oktober en zondag 4 oktober 1891. De gebeurtenis was aangekondigd met kleurige strooibiljetten waarop in niet al te doorzichtige militaire termen het programma werd bekendgemaakt: op zaterdag zou om acht uur 's avonds de „eerste aanval” plaats hebben, op zondag zou men al

om zeven uur 's morgens beginnen met een „knie-exercitie”, die om half elf werd gevolgd door „'s Heeren bevel”, te drie uur 's middags kon men „snelvuur” verwachten en 's avonds te zeven uur de „grote slag”. Op zaterdag was de toegangsprijs vijf cent, op zondagavond tien cent. Niet minder dan zes mannelijke officieren en twee vrouwelijke kapiteins waren bij de openingscampagne betrokken.²

De raadselachtige formuleringen die men in de programma's gebruikte, waren ongetwijfeld bedoeld om aandacht te trekken, maar ook erg geschikt om sensatiezucht op te roepen. De organisatoren zullen, door de ervaring geleerd, met die mogelijkheid zeker rekening hebben gehouden. Ook de uiterlijke verschijning van de mannelijke en vrouwelijke heilsoldaten - een vrouwelijke kapitein was destijds al iets heel vreemds - kan een uitdagende werking hebben gehad. Men mag verder aannemen dat de verhalen over de ongeregelde heden die de komst van het Leger elders had veroorzaakt, ook in Breda waren doorgedrongen, wat uiteraard gespannen verwachtingen wekte.

Het onmiskenbare streven om zoveel mogelijk belangstelling op te roepen had op de eerste avond een nogal verontrustend resultaat. Een gedetailleerde beschrijving van wat er op die openingsavond voorviel, is ons overgeleverd in een levendige reportage die verscheen in de Nieuwe Bredasche Courant, de voorloper van De Stem.³ Wel krijgt men de indruk dat de man die deze beschrijving heeft geleverd, de ruige tafereelen die zich voordeden niet onvermakelijk heeft gevonden, maar zijn geamuseerde aandacht heeft in elk geval tot een waardevol journalistiek document geleid.

Toen de verslaggever op zaterdag om acht uur bij het gebouw in de Middellaan aankwam, was de zaal met ongeveer 500 personen geheel gevuld, maar er stond nog een vrijwel even groot aantal mensen buiten op de straat. Men had die niet meer kunnen toelaten; de teleurstelling over die uitsluiting werd toen al duidelijk gedemonstreerd door een woelig en lawaaiig gedrag. In en buiten de zaal was marechaussee en politie aanwezig.

Het gezelschap binnen was van zeer gemengde aard. Volgens de journalist trof men er „heren” aan, maar ook „kleine burgers, militairen, jonge meiden, vrouwen met witte mutsen, half aangeschoten sjouwer-

lieden en kwajongens". Alleen de bezoekers die de voorste rijen hadden bezet, zaten op de banken, in de rijen daarachter wachtte het publiek staande op de banken de gebeurtenissen af.

Een groep heilsoldaten, mannen en vrouwen, die op het podium had plaats genomen, moest de moed opbrengen om aan dit rumoerige gezelschap, dat zich grotendeels bezig hield met lachen en stoeien, een godsdienstige boodschap te brengen. Een inleidend lied met pianobegeleiding werd met een luid „hoera”, ook van buiten, beloond. Een gebed dat daarna door een heilsoldaat werd ingezet, was nauwelijks verstaanbaar omdat de menigte op straat het kermislied had aangeheven:

„Komt vriendschaar, blijft bij mekaar,
de kermis komt maar eens in 't jaar”.

Een tweede gebed dat door een vrouwelijke heilsoldate werd uitgesproken, werd onderbroken door een hevig tumult omdat in de achterste rijen een der bezoekers van de bank tuimelde.

Een der heilsoldaten begon nu een persoonlijk bekeringsverhaal te vertellen. Het werd gestoord met veel verward geschreeuw. Denkend aan het „snelvuur” dat was aangekondigd begon men beurtelings vanuit de zaal te roepen: „Aan”, „Vuur”, „Snelvuur”. Het verhaal werd niettemin voortgezet en aan het einde weer met een „hoera” begroet.

Hierna werd een poging ondernomen om de aanwezigen in de zaal te laten zingen. Voor de prijs van vijf cent waren zangboekjes verkocht. Het ongetwijfeld vrome lied dat men had uitgekozen - ongelukkigerwijze nummer elf, wat weer nieuwe vrolijkheid bracht - had echter de wijs van een toentertijd populaire deun: „Hij is mijn hartedief, ik heb mijn Karelkje zo lief”. Wat tot gevolg had dat wel luidkeels werd meegezongen, maar niet of nauwelijks met de beoogde tekst.

Terwijl door de leiding volhardende pogingen werden gedaan om met toespraken, gezangen en gebeden de bijeenkomst voort te zetten, werd zowel buiten als binnen de onrust alleen maar groter. Lieder die op straat werden ingezet, werden binnen overgenomen. Men ging daarbij ook dansen op de banken. Aan de straatzijde ging intussen een ruit aan stukken. Een jonge heilsoldate meende nu een beroep te mogen doen op het eergevoel van de mannen. Haar verzoek werd beantwoord met: „Lang zal ze leven” en „Ziet dat boerinneke haar rokskes zwaaien”.

De bekendmaking van het militaire program voor zondag (knie-exercitie, 's Heren bevel, snelvuur, grote slag) werd tenslotte met luid gejuich ontvangen.

Voor de samenkomsten op zondag mocht men daarom het ergste vrezen. Dat het op zondagavond veel rustiger toeling, was vooral te danken aan de commissaris van politie, Ch. M. H. Claessen, die toen er weer ordeverstoringen dreigden, persoonlijk op het podium plaats nam. De agenten die de vorige avond bedaard en met veel takt hun best hadden gedaan om de orde te handhaven, zullen hem, al was het zondag, over hun droevige ervaringen hebben ingelicht.

In de weken die volgden, hadden herhaaldelijk nieuwe ordeverstoringen plaats. Het was daarbij opvallend dat deze ook werden veroorzaakt door lieden waarvan men dat niet in de eerste plaats zou hebben verwacht. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de volgende passage van een ingezonden brief in de Bredasche Courant: „Het spreekwoord dat de kleeren den man maken is gebleken hier niet juist te zijn, want ware dat zoo, dan zouden die menschen zich wel netter gedragen hebben”.⁴ Zelf heb ik in mijn jeugd nog verhalen gehoord over een groep jongelui uit wat toen „de betere middenstand” heette, die 's avonds in de Heilstempel hun vermaak zochten, met name door als voorgewende bekeerlingen met veel misbaar op het „zondaarsbankje” plaats te nemen.

Het gedrag van het Bredase publiek mocht terecht onbeschaafd en onverdraagzaam heten, maar geheel onverklaarbaar was het natuurlijk niet. In zekere mate werd het opgeroepen door het optreden van het Leger zelf. De propaganda die erop gericht was om veel aandacht te trekken, had wel een erg prikkelende vorm gekregen. Een aankondiging als „knie-exercitie”, waarmee ongetwijfeld het gebed werd bedoeld, was zó gewild ongebruikelijk dat ze aanleiding moest geven tot onbegrip en spot. Ook tijdens de bijeenkomsten werd soms teveel sensatie gezocht, bijvoorbeeld als na een door de hele vergadering gezongen lied de man die daarbij de leiding had, voorstelde: „Nu de marechaussee alleen”.⁵ Bij zulke grappen was het ontstaan van onrust onvermijdelijk. Ook paste de wijze waarop de vroomheid werd gepresenteerd, weinig bij de Nederlandse traditie. Engeland had, vooral sinds de opkomst van het metho-

disme, al langer de opwekkingsbewegingen gekend die een luidruchtige presentatie zochten, ook buiten het kerkgebouw. In Nederland, en zeker in het katholieke zuiden, waren dergelijke verschijnselen onbekend. Tenslotte kon ook de voorstelling van een godsdienstige gemeenschap als een leger, moeilijk aanslaan bij een bevolking die voor alles wat militair was weinig waardering opbracht.

Natuurlijk riep het gebeuren ook afkeuring op. De Bredasche Courant die vanouds meer op het protestantse deel van de bevolking was gericht en ook al aanstonds een erg welwillende houding had aangenomen, reageerde verontwaardigd. De redactie meende ook haar afkeuring te moeten uitspreken over de verslaggeving in de Nieuwe Bredasche Courant, omdat die de reacties van het publiek bij de opening met een zeker leedvermaak had weergegeven. Groter nog was de verontwaardiging over de houding van een ander blad: De Bredanaar. Daarin zou de suggestie zijn gedaan dat men de heilsoldaten alleen maar moest beschouwen als grappenmakers en ze in hun eigen sop moest laten gaar koken.⁶ Helaas is de juistheid van dit verwijt niet meer na te gaan; de jaargang 1891 van De Bredanaar is niet bewaard gebleven.

In de kring van het Leger toonde men zich intussen niet zo somber over de gang van zaken. Men klaagde wel: „De eerste meetings kenmerken zich door groote moeilijkheden. 't Gepeupel, aangehitst door de beter gesitueerden, slaat menigen avond in de zaal de boel kort en klein, terwijl de officieren op straat mishandeld worden”. Maar met het vertrouwvol optimisme de beweging eigen liet men daarop volgen: „Toch breekt het licht in sommige harten door; de kroegen zijn niet meer zoo gevuld met hun oude klanten. De oude straatliederen worden niet meer gehoord. De militairen wanneer zij den militairen marsch maken, zingen de heilsliederden”. Vroeg men zich overigens wel af of de marcherende soldaten ook de juiste woorden gebruikten?⁷

Inderdaad schijnt het in de eerste maanden rond het Leger des Heils geleidelijk iets rustiger te zijn geworden, al kwamen plagerijen nu en dan nog wel voor. Het kon ook niet uitblijven dat deze nieuwkomers in de Bredase samenleving bij de carnavalviering over de hekel werden gehaald. In de carnavalskrant van maandag 29 februari 1892 komt de volgende samenspraak voor:

Pierrot: 't Is om te scheuren! En dan die sectetroep naast het Panopticum in de Middellaan.

Arlequin: Ja, dat is ook een mooie boel. Daar is van allerhande gedierte en ongedierte bij, en die boel wordt door de politie bewaakt.

Pierrot: En de vreedzame burgers worden overgelaten aan de baldadigheden en willekeur der kwajongens, want in de vorige week is aan de Bazar⁸ op 't midden van den dag de lantaarn door een hoop jongens kapotgesmeten. De politie kan niet overal zijn.⁹ Vriendelijk klinkt dit niet. De vermelding van het „panopticum” lijkt ook niet door sympathieke motieven te zijn ingegeven. Met deze naam (die betekent: „waar alles te zien is”) wordt kennelijk een verdacht logement aangeduid dat vlak naast het gebouw van het Leger des Heils het uithangbord „De reizende man” voerde. Volgens de Nieuwe Bredasche Courant bezorgden de klanten van dit etablissement aan de bezoekers van de „Heilstempel” heel veel last.¹⁰ Dat de heilsoldaten niet zonder opzet juist deze omgeving hadden gezocht, was iets wat men in Breda nog niet begreep. Tijdens de carnavalsdagen had ook nog een pijnlijke vertoning plaats; men stelde heilsoldaten voor die tot algemeen vermaak werden neergeschoten.¹¹

Een ongewone uitbarsting van vijandigheid ondervond men enkele weken later, in de tweede helft van maart. Opvallend is dat aan de rel die toen in Breda ontstond, een soortgelijk feit in Bergen op Zoom was voorafgegaan. Op zondag 15 maart werd daar onder het zingen van geparodieerde heilsleger-liederen het huis van de kapitein van het Leger J. B. Evers bestormd. Alle ruiten werden ingegooid en het meubilair gedeeltelijk vernield. Toen een politieagent ingreep keerde de menigte zich tegen hem, wat tenslotte felle gevechten met politie en marechaussee tot gevolg had. Door burgemeester De Roock werd daarop een verbod tot samenscholingen uitgevaardigd, waarna door infanterie- en artilleriepatrouilles de straten niet zonder moeite werden schoongeveegd.

Van deze Bergse onlusten verscheen op 17 maart een verslag in de Bredasche Courant. Mogelijk is daardoor in Breda de irritatie toegenomen. Er is immers in de daarop volgende dagen sprake van geweld-

dadigheden tegen volgelingen van het Leger. Op zondagavond 20 maart werd een vrouwelijke heilsoldaat door een menigte van enige honderden personen achtervolgd, uitgejouwd en met stenen bekogeld. Toen de vrouw eindelijk het verenigingsgebouw in de Middellaan bereikt had, werden daar de ruiten ingesmeten. Daags daarna werden weer anderen door lieden uit Leuvenaarstraat en Haagdijk lastiggevallen en mishandeld.¹²

De hevigste onlusten braken uit op donderdag 24 maart. Ontstaan en ontwikkeling daarvan vertonen veel gelijkenis met de gang van zaken in Bergen op Zoom. Toch zijn er geen aanwijzingen voor een rechtstreeks verband tussen de beide gebeurtenissen. De aanleiding was ook heel verschillend. In Bergen op Zoom schijnt de irritatie te zijn gewekt door een bericht dat twee dagen tevoren was verschenen in de daar verschijnende krant, *De Zoom*. Daarin werd vermeld dat het Leger bezig was op woensdag- en zaterdagmiddagen kindervoorstellingen te organiseren. Het blad liet daarop de vraag volgen „of de lieve jeugd ook borrels en sigaren worden verschaft om haar in grooter getale te doen toestroomen”. Men vond namelijk dat „personen die - zij het dan ook vóór hun redding - wegens mishandeling en strooperij met de politie kennis maakten” niet de rechte opvoeders konden worden genoemd.¹³

Te Breda lag de oorsprong van de ongeregelde heden in een kort tevoren verspreid gerucht dat een sympathisant - bekeerling zelfs - van het Leger, een zekere Harm Dietze, in Breda colporteur van het *Rotterdamse Nieuwsblad*, een capucijn had gemolesteerd; hij zou hem in het gezicht hebben gespuwd en op de tenen hebben getrapt (de paters liepen destijds nog met blote voeten in sandalen).¹⁴ De verbittering over dit verhaal dat snel in fabrieken en werkplaatsen zijn weg had gevonden, werd misschien nog verhoogd doordat de naam Dietze werd verbasterd tot „Duitser”. Waar het verhaal vandaan kwam wist niemand, maar het had een onweerstaanbare uitwerking: de paters die zich nog maar enkele jaren tevoren in Breda hadden gevestigd, genoten blijkbaar in de omgeving van Haagdijk en Leuvenaarstraat al een grote populariteit.

Op donderdag 24 maart ontdekte hoofdagent H. van der Wal te ongeveer zes uur 's avonds een opgewonden troep mensen vóór het huis van Dietze. Deze woonde in de Nieuwe Huizen aan het einde van een

gang. Men had de man vanaf de Haagdijk met scheldwoorden en stenen achtervolgd en was nu bezig stenen naar zijn huis te smijten. De agent waarschuwde inspecteur J. Stellenboom, die hem opdroeg de straat te ontruimen. Toen de inspecteur een kwartier later zelf ter plaatse verscheen, bleek de dreigende menigte verdwenen. Bij een bezoek aan de woning van Dietze stelde de inspecteur vast dat in het bovenlicht van de deur de ruiten waren vernield en dat van de deur een paneel was ingetrapt.

Inspecteur Stellenboom vond blijkbaar de toestand nog gevaarlijk; hij begaf zich naar het politiebureau (op het Stadserf) om een en ander te regelen; de commissaris had zich die dag ziek gemeld. Er moesten vooral agenten worden vrijgemaakt voor het bestrijden van een mogelijke herhaling. Tevens ging de inspecteur naar de marechausseekazerne (toen de voormalige gasthuiskapel in de Beijerd) om te zorgen dat het personeel zich ook daar in gereedheid hield. Ter verduidelijking: pas een jaar later werd te Breda de telefoon in werking gesteld.

Toen de inspecteur te half acht weer in de Nieuwe Huizen terugkwam, bleek de straat niet meer afgezet. De brigadier van de marechaussee die intussen ter versterking was verschenen, huldigde kennelijk andere strategische inzichten dan de politiemans en had dus de straat weer vrijgegeven.

Zijn beleid bleek een misrekening, want rond half negen begon men vanuit de samengestroomde menigte weer met stenen te gooien, nu naar de politie en de marechaussee. Daarbij moet wel niet worden gedacht aan echte straatstenen, maar eerder aan grint; de straten in de buitenwijken waren toen doorgaans met grint verhard. De stenen kwamen eerst van de kant van de Gasthuisvelden, later ook uit de omgeving van de Haagdijk. De inspecteur zag zich nu genoodzaakt de straat weer te ontruimen. De onrust bleef echter voortduren; de politiemensen werden opnieuw en nog heviger met stenen bekogeld. Toen waarschuwingen niet hielpen, werden charges uitgevoerd met de blanke sabel. Ook dat had geen resultaat, de stenenregen nam eerder toe. De twee marechaussees die ter assistentie kwamen, werden nu weer naar de kazerne gestuurd met de opdracht te paard terug te komen. Te tien uur werden, thans met behulp van de paarden, nieuwe charges uitgevoerd. Dit had succes; om kwart

voor elf was men de toestand eindelijk meester. Wat nog aan nieuwsgierigen op straat was overgebleven, werd, zonder dat men gebruik behoefde te maken van de paarden, naar huis gedreven. Arrestaties waren niet verricht en behalve een schaafwond aan het gezicht door de brigadier van de marechaussee opgelopen schenen er geen verwondingen te zijn veroorzaakt.

Eerst de volgende morgen werd het gemeentebestuur (in feite de fungerende loco-burgemeester J. A. van Aken; burgemeester Engelbert de Man was al maanden wegens ziekte buiten functie) van het gebeurde op de hoogte gebracht. Een telefonische inlichting was, zoals hierboven al werd opgemerkt, nog niet mogelijk en inspecteur Stellenboom had het niet gewaagd een van zijn mannen met een bericht uit te sturen, omdat hij meende in de verwarde situatie niemand te kunnen missen.

Uiteraard werd door de stadsbestuurders, Van Aken en zijn medewethouders E. H. A. Guljé en J. J. Nelissen, overlegd wat er moest gebeuren om escalatie te voorkomen. Allereerst liet men in het capucijnenklooster informeren wat er waar was van het mishandelingsverhaal. De paters verzekerden dat niemand van het convent iets dergelijks had ondervonden. Aan de kerken in de stad werd nu het verzoek gericht dit bekend te maken. In de avonddienst (het was 25 maart, feest van Maria Boodschap, toen nog als zondag gevierd; er werd dus overal een Lof gecelebreerd) werd de ontkenning van het gruwelverhaal van de preekstoel publiek gemaakt.

Van Aken overwoog krachtige maatregelen. Misschien werd hij daarbij geleid door wat hij had gelezen over de gedragslijn die in Bergen op Zoom door burgemeester De Roock was gevolgd. Hij vroeg o.a. de plaatselijke commandant, de luitenant-kolonel F. J. N. Prohn, een compagnie militairen in de kazerne te consigneren om op eerste aanvraag behulpzaam te zijn bij het onderdrukken van ongeregeldeheden. De artillerie-eenheid die hiervoor werd bestemd, behoefde echter niet op te treden. Ook de politie die op de avond van 25 maart met twintig man in de school op de hoek van Nieuwe Huizen en Gasthuisvelden had post gevat, kreeg het niet moeilijk. Wel had zich weer een menigte verzameld bij het huis van Dietze en vlogen er weer stenen in die richting, maar

daardoor werden vooral ruiten van naburige huizen en van straatlantarens vernield. Voor het overige was het in die omgeving spoedig weer rustig. Alleen werden op die avond rond het gebouw van het Leger in de Middellaan weer ruiten ingesmeten en lantarens vernield.

Ondanks deze niet al te ongunstige ontwikkeling was loco-burgemeester Van Aken nog bevreesd voor het verloop in het weekeinde. Hij liet een proclamatie opstellen waarbij samenscholingen van meer dan drie personen werden verboden. Hij ontwierp ook een vermaning waarin de bevolking tot rust en orde werd aangespoord. Een en ander liet hij ter goedkeuring voorleggen aan wethouder Nelissen, maar deze weigerde zich daarmee te verenigen. Als men verbodsbepalingen uitvaardigde, schreef hij, moest men eerst goed overwegen of men die wel kon uitvoeren. Bovendien was er de vorige avond niets gebeurd. De kapitein van de marechaussee had ook verklaard dat hij het oproer onder de knie had, indien de heilsbijeenkomsten gedurende acht dagen werden belet. Tenslotte: Dietze zou de stad verlaten. Nelissen had hem daartoe van gemeentewege reisgeld gegeven. Inderdaad berichtte de Bredasche Courant van zondag 27 maart dat Dietze op zaterdag te half vijf de stad had verlaten „om zich, naar wij vernemen, elders te vestigen”. De proclamaties bleven in portefeuille. Wel werden de bijeenkomsten van het Leger voor een week verboden.

Deze laatste maaregel leidde tot een begrijpelijke klacht van de landelijke leiding van het Leger, ingediend bij de officier van justitie te Breda. De loco-burgemeester door deze ter verantwoording geroepen, bracht naar voren dat het verbod vooral was geschied ter bescherming van het Leger: „De thans door de beschermden gewraakte maatregel strekte ook in het belang van het heilsleger zelf, dat zich niet roekeloos en overmoedig mocht blootstellen en alles trotseeren, maar in de aller-eerste plaats in de hand had te werken de maatregelen die te zijner bescherming en ter handhaving der openbare orde aangewend werden, terwijl onder groote volksbeweging en onder straatruoer de oefeningen toch onmogelijk zouden geweest zijn. Een woord van dankbaarheid aan de overheid, die zich inderdaad eene moeilijke taak zag op de schouders gelegd, zou mijns inziens dan ook meer passend zijn geweest dan het indienen eener klacht”.

De gewekte onrust was naar de mening van deze bestuurder ook ten dele toe te schrijven aan het Leger zelf: „Het zal U niet onbekend zijn dat de oefeningen van het heilsleger zich kenmerken door voor godsdienstoefeningen ongewone gebruiken. Het bezigen van krijgsmans- termen voor personen en zaken; het zingen van vrome liederen op populaire zangwijzen; het optreden in de bijeenkomsten van gewone, soms bekende, personen, ook meisjes; het doen betalen van entree; en wat al meer, schijnen bij sommigen, misschien bij velen, het vertrouwen geschokt te hebben in den waarachtigen ernst der zaak en den eerbied te hebben doen verloren gaan, die jegens andere godsdienstoefeningen gevoeld en betoond wordt”.

Met dit oordeel werd ongetwijfeld de mening weergegeven van grote groepen in de Bredase bevolking. Kon men het hen kwalijk nemen? Mensen hebben nu eenmaal tijd nodig om aan onbekende verschijnselen te wennen.

De gebeurtenissen kregen nog een kort naspel in de Gemeenteraad.¹⁵ Tijdens de vergadering van dit college op 9 april 1892 werd door het raadslid Mr. T. Mathon een interpellatie gedaan. Hij uitte daarbij zijn verwondering over het feit dat bij de ongeregeldheden in maart de hulp was ingeroepen van de artillerie en niet van de schutterij, die toch allereerst tot taak had de inwendige orde en rust in de stad te handhaven. Voorzitter Van Aken antwoordde daarop dat hij liever het „paardevolk” te hulp had geroepen, omdat dit meer indruk maakte. De schutters konden alleen maar vrees wekken met hun geweren, waarvan evenwel verwacht mocht worden dat ze die niet zouden gebruiken. Als dat wel gebeurd zou zijn was het rampzalig geworden. Mathon verklaarde zich met dit antwoord tevreden omdat daaruit bleek dat het gemeentebestuur de schutterij niet onbetrouwbaar achtte, zoals in de stad werd beweerd.

Het raadslid J. F. de Booij, een in deze kring nogal omstreden figuur, maakte van de gelegenheid gebruik om op te merken dat voortdurend onrust werd teweeggebracht door het Leger des Heils zelf. Om die reden scheen hij het wenselijk te vinden aan het Leger zoveel mogelijk afbreuk te doen. Hij vroeg namelijk in dit verband waarom bij de samenkomsten geen vermakelijkheidsbelasting geheven werd, aangezien daarvoor entree

werd gevraagd. De voorzitter antwoordde dat toch ook in de kerken geld werd gevraagd voor een zitplaats. Dat men in de kerken destijds met één cent kon volstaan, terwijl het Leger minstens vijf cent vorderde, liet hij, terecht overigens, buiten beschouwing. Hij zag het enige, volgens hem niet wezenlijke, verschil in het feit dat door het Leger geld werd gevraagd vóór men binnenkwam, door de kerken echter wanneer men al binnen was.

AANTEKENINGEN

- ¹ Richard Collier, *Leger zonder vijand* (Amsterdam, 1965). (Hierin ook: Johan Winkler, *Het Leger des Heils in Nederland*) 45, 276.
- ² Nieuwe Bredasche Courant 7 oktober 1891; Bredasche Courant 4 oktober 1891.
- ³ Corpsgeschiedenis Leger des Heils Breda. (handschrift in het bezit van het Corps Breda).
- ⁴ Bredasche Courant 10 oktober 1891.
- ⁵ Nieuwe Bredasche Courant 3 april 1892.
- ⁶ Bredasche Courant 8 oktober 1891.
- ⁷ Corpsgeschiedenis Leger des Heils Breda.
- ⁸ De winkel van M. Janssen in de Lange Brugstraat nr. 19 droeg de naam „De Bazar”.
- ⁹ Gemeentearchief Breda, Afd. V 2, nr. 30.
- ¹⁰ Nieuwe Bredasche Courant 16 oktober 1819.
- ¹¹ Bredasche Courant 27 maart 1892.
- ¹² Bredasche Courant 24 maart 1892.
- ¹³ De Zoom 13 maart 1892.
- ¹⁴ Over de ongeregeldheden en wat daarop volgde zie de ambtelijke rapporten in Gemeentearchief Breda Afd. I Z 2, 9 april 1892. Uitvoerige verslagen vindt men ook in de Bredasche Courant van 27 maart 1892 en in de Nieuwe Bredasche Courant van dezelfde datum.
- ¹⁵ Notulen Gemeenteraad 1892, blz. 152-154; Bredasche Courant 10 april 1892 en Nieuwe Bredasche Courant 13 april 1892.